

ТЕМЕ И МОТИВИ У КЊИЖЕВНОСТИ (2)

Мотив путовања

1. Путовања у друге земље и докази способности који резултирају из боравка у непознатом свету, предузимана су са једне стране ради самог путовања и његовог образовно-формирајућег карактера, а са друге стране ради самоспознаје као резултата суочавања са страном земљом и културом. Ова два разлога су битни тематски принципи у Одисејама, у авантуристичким путовањима јунака класичне епохе, као и средњевековних јунака, у описима путовања, у сатирама о жељи за путовањем као и у фиктивним путовањима у сновима. Ситуациони мотиви поласка на пут као и унапред одређени циљ путовања првобитно су били јасно дефинисани. Смер путовања одређују Божји знак, кретање у рат, потрага за оцем, просидба или жеља за славом и поштовањем. Од средњег века до савременог доба централно место заузима мотив обавезе за реализацијом великог дела. Овај мотив тумачен је иначе и као надовезивање на Петраркино учење о врлинама. Ликови као што су Фауст и Фортунатус се на путовањима труде да спознају себе, Бога и свет.

У многобројним описима путовања прожимају се фикција и реално искуство. Путописи се често базирају на сећањима путника; са друге стране на путописе је утицала и књижевна традиција успоставивши потребу за реалним чињеницама. Добри примери наизменичног односа чињеничног извештавања и књижевне обраде су *Voyage en Amérique* (1793) и *Itinéraire de Paris a Jérusalem* (1811) *François Rene de Chateaubrianda*. Оба ова текста су књижевно захтевна. У *Америчком џуџојџу*, поред својих запажања, аутор обрађује и друге изворе. *Itinéraire* се међутим ослања искључиво на ауторово сопствено виђење и концентрише се на личне утиске посматрача који препознаје себе у том свету. Ова нарочита форма утиче у Француској на књижевну традицију коју представљају Ламартин, Нервал и Стендал, и која равноправно стоји уз дела Стерна и Хермеса, као и уз описе са путовања у делима Јохана Готфрида Зојмеа, Јохана Георга Јакобија, Морица Аугуста фон Тимела и Хајнриха Хајнеа.

2. Како *Itinéraire*, тако и Гетеово *Пушовање џо Ишалији* (1816-17) поседује подједнако јасно тематски обрађене типичне перспективе приповедања. Сваки поглед претвара се у посматрање. Приповедач успоставља асоцијације између места, народа, грађевина, уметничких дела и историјских догађаја. Он развија дијалог са стварима, повезује многостраности, размишља о везама између њих, почиње да разуме. Због тога он почиње да посматра вањски свет другим очима и усваја нове сазнајне основе. Овај узајамни однос између посматрања и повећане способности сазнања заузима кључну улогу у књижевној традицији. Веома мотивисано питање односа посматрача

и света присутно је чак и у оним случајевима када се животно путовање представља мање занимљивим и када је подређено другим жељама. У разрадама теме ова карактеристика се може наћи у едукативним делима (Фридрих Николај, *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz 1781, 1783-96*; у извештајима са путовања нпр. код следећих писаца Фердинанд Албрехт, Лујза од Мекленбург-Штрелица, Карл Филип Мориц, Георг Форстер, Карл фон Вос, Валдемар Бонселс, Бернхард Келерман), у критичком поређењу сопственог света са туђим (Лоренс Стерн, *A Sentimental Journey*, 1768; Стендал, *Promenades dans Rome*, 1829; Ирвинг Вашингтон, *A Tour of the Prairies*, 1836; Теодор Фонтане, *Wanderung duch die Mark Brandenburg*, 1862-82; Ернст Јингер, *Ein Inselfrühling*, 1948; *San Puetro*, 1957; Волфганг Кепен, *Nach Russland und anderswo hin*, 1958; *Amerikafahrt*, 1959; *Reisen nach Frankreich*, 1961), у сатирама (Џонатан Свифт, *Gulliver's Travels*, 1726; Волтер, *Candide*, 1759; Александар Пушкин, *Путовање у Арзрум*, 1836) и нарочито у текстовима који позивају читаоца да потраже и открију сакривене асоцијације (Џејмс Џојс, *Finnegans Wake*, 1939). У концепцији ликова путника или оних који се налазе на великом животном путу традиција показује многобројне варијације. Коњаници у потрази за срећом и авантуристи стоје рама уз раме са ходочасницима и уметницима. Скоро сви они без изузетака осећају нагон као Ханс Касторп (Томас Ман, *Der Zauberberg*, 1924) или као Хендерсон (Сол Белоу, *Henderson the Rain King*, 1959) да истраже и упознају тајне света.

3. Путовање са циљем учења и формирања припада најстаријој групи тема. Оно даје приповести оквир, захтева њену потпуну израду и омогућава повезивање линеарног наративног тока са опажањима која успостављају разгранате односе и везе. Приповедач обогаћује читаоце својим новостеченим искуствима. У путовањима са конкретним циљем искуства су попут станица на путовању. Она у форми изазова које јунак треба да превазиђе представљају степене развоја (повратак Одисеја; Јасонова потрага за златним руном; авантуре изузетног вође у Александриди; извиђања: Џон Мендвил, *The Buke of John Maundeuvill* око 1356; ходочашће: Џефри Чосер, *The Canterbury Tales*, 1386). У уској вези са темом формира се шема бинарних супротности познато/непознато и цивилизовани/не цивилизовани свет (*Oguseja*, *Арионаушика*, Феликс Лопе де Вега, *El Nuevo Mundo descubierto par Christóbal Colón*, 1598-1603; Марк Твен, *Roughing It*, 1872). Приповетке *Abu Telfan* (1868) и *Stopfkuchen* (1891) Вилхелма Рабеа као и приповетке Хенрија Џејмса *The American* (1877) и *The Ambassadors* (1903) потврђују да промена контраста не умањује његову функцију. Повратник који се враћа из туђине посматра испитивачки некадашњи близак свет и тиме читаоца упознаје са критиком новостечених утисака.

Наизменична смена између непоколебљивог очекивања и непредвиђеног, између сигурно предсказаног и случаја добија важну функцију. Путник очекује непознато. Он је, међутим, запањен пејзажом који промиче пред њим и изненађен је збивањима која премашују његова очекивања. Фантастична путовања повећавају напетост уз помоћ елемената изненађења који се свако мало појављују у структури нарације (*Navigatio sancti Brendani Abbati*, 1121; *Herzog Ernst*, око 1180; Луис де Камоес, *Os Lusíadas*, 1572; Свифт, *Gulliver's Travels*; Лоренс Стерн, *Tristram Shandy*, 1759-67; Едгар Алан По, *The*

Narrative of Arthur Gordon Pym, 1838; *Марк Твен, Huckleberry Finn*, 1885; Петер Хакс, *Eröffnung des indischen Zeitalters*, 1955).

Истраживачка и научна путовања од 16. до 18. века додају овој теми непрестано нов материјал. Знатан део путописа усмерен је естетски на едукацију читалаца. Иако путовање одређује спољашњи редослед догађаја, тема путовања расплињује се управо у добу великих открића. Опште интересовање за вести о далеким земљама подстиче све јаснији тренд да се текстови зачине описним детаљима. Спознаја света преузима отуда форму чисте примопредаје информација. Часописи, као што је на пример *Lettres édifiantes et curieuses* (од 1701) који су издавали језуити, излазили су у сусрет читалачкој жеђи за информацијама објављујући необичности из егзотичних земаља. Да би своје путописе обогатили новинама аутори су посезали за грчким путописима, вестима из арапских земаља и песништвом средњевековних трубадура. Иако су истраживачи протестовали, вести о „циновима из Патагоније“ узбуђивале су и даље читаоце, а сензационалистичке вести из Кине, Индије и Африке садржавале су само минимум поузданих информација; осим тога и саме теорије о неоткривеним земљама или континентима постајале су основна констелација путовања. Шарл де Брос, на пример, већ 1756. описује у својој *Historie des navigations aux terres australes* аустралијски континент, иако га је капетан Кук открио тек дванаест година касније. Међу фантастична подручја припадају Африка (Маркиз де Сад, *Aline et Valcour*, 1791), васиона (Сирано де Бержерак, *Les Etats et empires de la lune*, 1657; Хенри Филдинг, *Journey from This World to the Next*, 1743; Луј-Фелисите Робер, *Voyages de Milord Céton dans les sept planetes*, 1765) и подручја испод земљине коре (Шарл де Муи, *Lamakis ou les voyages extraordinaires d'un Egyptien dans la terre interieure...* 1735-38; Жил Верн, *Voyage au centre de la terre*, 1864).

Од оваквих описа битно се разликују прикази едукативних путовања младих људи у пратњи свог васпитача. У оваквој форми тематског приказивања образовни доживљаји су оштро рашчлањени. Они пружају младом човеку, који је испрва узбуђен сусретом са непознатим, знање које проширује његово духовну способност примања новог. (Франсоа Фенелон, *Télémaque*, 1699; Жан-Жак Русо, *Emilie*, 1762; Мадам де Стал, *Corinne*, 1807)

У величанственим животним путовањима функцију критичког тумача нових утицаја преузимају репрезентативни ликови, добронамерни пријатељи и важни представници другачијих духовних струјања или њихови противници. (Гете, *Wilhelm Meister*, 1795-1821; Новалис, *Heinrich von Ofterdingen*, 1802; Жорж Санд, *Consuelo*, 1843; *Laura*, 1865; Виктор Иго, *L'Homme qui rit*, 1869; Ман, *Der Zauberberg*).

4. Колико је ова тема била омиљена и распрострањена говори и примена једне нарочите форме која је пружала оквир за педагошки профилисана, природно-научна, религиозна и државно-филозофска размишљањима (на пример Кандидо Марија Тригерос, *El viaje al cielo del poeta filósofo*, 1774; *Viaje de un filósofo a Selenopolis*, 1804; Жак Пелтије Думан, *L'Amour des amours*, 1555; Жозеф Душен, *La Morocosmie*, 1583). Насупрот овим делима у којима је тежиште израда убедљивих система размишљања, у друштвено-критичким текстовима улогу откривача сакривених слабости преузима путовање. Сваки од аутора иде својим путем у изградњи текста. Упркос томе, у текстовима који су иначе често сатирично обојени присутне су сличности у тематској концепцији рас-

поређивања ликова. Посматрач може да као странац осветли својим наивно-невиним питањима читаоцу познате институције и да укаже на слабости система (Монтескје, *Lettres persanes*, 1721; Дијего де Торес Виљароел, *Viaje fantástico del Gran Piscador de Salamanca*, 1725; Волтер, *Micromégas*, 1752; *Candide*, 1759; Александар Радишев, *Пушовање од Пејтропрага до Москве*, 1790; Николај Гогољ, *Мртве душе*, 1842; Антон Чехов, *Осирво Сакхалин*, 1893). Са друге стране путник може на основу искуства народног живота и обичаја других земаља или предела из фантазије да препозна недостатке сопствене цивилизације (Свифт, *Gulliver's Travels*; Волтер, *Zadig*, 1747; Карл Филип Мориц, *Reisen eines Deutschen in England im Jahre 1782*, 1783; Дени Дидро, *Supplément au voyage de Bougainville*, 1796).

5. Своју највећу распрострањеност доживела је тема у приказима у којима доживљаји са путовања не доводе само до проширења ограниченог хоризонта искуства, него и до спознаје себе и света. У овим описима кретање испуњава кривуља од познатог до непознатог, а рефлексије које путник има наводе га на разборито виђење света. Ликови који се налазе на животном путу развијају узоран однос према својим ближњима, успевају да имају увид у светска догађања и препознају свој однос према божанском (Данте, *La Divina Commedia*, 1308-21; Џон Банјан, *The Pilgrim's Progress*, 1684; Семјуел Тејлор Колриџ, *Rome of the Ancient Mariner*, 1796) Истоветно тумачење смисла присутно је и код алегоријског путовања (Кристина Пизанска, *Le Livre du chemin de long estude*, 1403; *Mutacion de Fortuna*, 1404). Да је аутор у стању да своја сопствена искуства учини симболом људског развоја потврђују Мишел де Монтањ са *Voyage en Italie* (1580), Шарл Мерсије Дупати са *Lettres su l'Italie* (1746-88) и Гете са *Пушовањем њо Италију*.

У европској романтици ова тема добија нарочито обележје у лутањима/скитњама, као једној врсти путовања. Многобројни аутори, међу којима су Вилхелм Вакенродер, Лудвиг Тик, Клеменс Брентано, Јозеф фон Ајхендорф, Вилијам Вордсворт, Новалис, Хајнрих Хајне, Колриџ, Шатобријан, Ламартин, Виктор Иго, Нервал, Теофил Готје и Стендал преузимају додуше тумачење путовања као животног пута, али му додају нов садржај. Лутања/скитње омогућавају путнику сусрет са делићима света који му пружају увид у формативне снаге битка. Овакви „излети“ испуњени су утисцима који сликају сопствену земљу у изузетној лепоти. Сусрет са окружењем, природом и прошлошћу наводе путника на размишљања која често јасније дефинишу романтичарску слику света. Путник/луталица види у средњевековним грађевинама реализовани стилски идеал синтезе хетерогених жеља. Пред очима нам промичу витешки дух и црквена традиција, римска предања и хришћански средњи век. Рушевине подстичу мисли о суштини сликарства; цивилизацијом недирнута природа постаје бајковита; романтични врт упија у себе свет егзотичног. Осим тога лутање/скитња служе и за симболично представљање истраживања несвесног. Животно путовање у тајновити свет планина или рудничких окана (Тик, Е. Т. А. Хофман) разоткрива крхкост људске егзистенције.

Животна путовања као што је то код монаха Медардуса (Е. Т. А. Хофман, *Die Elixiere des Teufels*, 1815-1816), пружају читаоцу још увек упоришне тачке у искуству реалности, али у суштини приказују супротне тенденције у људској души, ослањају се при опису

субјективних реакција на фантастична путовања пређашњих епоха. За описе осетљивих стања душе је Стернов *A Sentimental Journey* (1768) служио као смерница. Лабава структура романа, прекиди, размишљања и благом иронијом обојени описи спремности посматрача да учи и прихвата ново били су постали саставни део сентименталних путовања (Дидро, *Jacques le fataliste et son maitre*, 1773; Тимел, *Reise in die mittäglichen Provinzen von Frankreich im Jahr 1785 bis 1786*, 1791-1805). Не треба изгубити из вида да је мода сентименталних путовања упростила саму тему путовања. Гете ову моду оштро напада као „дечју жељу за опонашањем“ у критици дела Јохана Готлиба Шумела *Empfindsame Reisen durch Deutschland* (1771-72).

6. У делима у којима човек доживљава јак набој између осећаја туђине у свету и вере, између сумње и наде у разуман ред ствари путовање постаје шифра духовног искуства. У описима се профилишу три одлучујуће концепције:

(1) Животно путовање стоји под знаком провиђења, човек додуше не зна куда ће стићи, али не губи наду да га прати Божја воља, која је већ споменута у *Посланици Јеврејума* (11,8). Описи животног путовања читавих породица (Оливер Голдсмит, *The Vicar of Wakefield*, 1766; Тобаја Смолет, *The Expedition of Humphrey Clinker*, 1771) или појединачно (Јозеф фон Ајхендорф, *Aus dem Leben eines Taugenichts*, 1826) приказују, упркос свим недаћама, радосно прихватање живота.

(2) Чин писања и настанак језичког уметничког дела постаје симбол истраживачких путовања уметника. Ова путовања могу да изразе радост уметничке игре (Ксавије де Местр, *Voyage autour de ma chambre*, 1794), или да се претворе у критичко суочавања са прошлошћу или садашњошћу (Пушкин, *Евѐније Оњеѝн*, 1827-38; Хајнрих Хајне, *Deutschland. Ein Wintermärchen*, 1844; Курт Тухолски, *Rheinsberg*, 1919; *Mit 5PS*, 1928; *Gripsholm*, 1931; Гинтер Ајх, *Das Jahr Lazertis*, 1958) или могу завршити у лавиринту неистражених веза књижевности и живота (Хорхе Луис Борхес, „*Pierre Menard, autor del Quijote*“; „*La Busca de Averroes*“, 1956).

(3) Животно путовање стоји под знаком отуђеног света у ком човек прво мора да створи сопствену егзистенцију. Овде нарочиту важност добија колико су ликови способни за спознају. Развој спознаје одвија се обично у фазама разумевања, у којима нова сазнања продубљују већ стечена искуства и објективизирају их. Као додатак овоме у делима се појављује животни пут као пут образовања и формирања, чак и онда када је приказивање догађаја ограничено на краћи историјски период (Хенри Филдинг, *Tom Jones*, 1749) или се авантуристичко путовање завршава у непознатом (По, *Arthur Gordon Pym*; Ајх, *Sabeth*, 1953).

Крајем 19. века аутори су проширили подручје описаних искустава са веома разгранатом шемом филозофских, психолошких, митолошких и научних детаља (Андре Жид, *Le Voyage d'Urien*, 1893; *L'Imoraliste*, 1905; *Le Retour de l'enfant prodigue*, 1907; Томас Ман, *Joseph und seine Brüder*, 1933-43). Помоћу овог поступка тема путовања се од времена Гетеовог *Wilhelm Meisters Wanderjahre* (1821-29) највише била разгранала. Тема путовања обавијена у композициону форму дијалога, разговора, размишљања и просуђивања аутора уветује унутрашњу дијалектику романа. Израда ликова, радњи и мотива имају несумњиво везе са проширењем способности спознаје. У овој теми

долази до изражаја главна жеља која одговара пишком труду да опише процес спознаје. Током путовања јунаци романа непрестано се налазе пред различитим задацима који их приморавају да својим одлучним делањем искусе битак. А то је могуће само ако појединац на путовању развије спремност за суживот. Животна кривуља, која је повезана са темом чак и када је смрт укалкулисана у њу, достиже свој врхунац у спремности да се своје ограничено Ја превазиђе на путовању и решеност да се свет оберучке прихвати.

Изворник: Daemrich, Horst S. & Daemrich, Ingrid G.: Themen und Motive in der Literatur. Ein Handbuch. (2. Aufl.), Francke Verlag: Tübingen und Basel, 1995, сшр. 140-145.

*(Са немачкој предео **Ошо Хорвај**)*